

SIMON BUTTER

DET SÆRNORSKE I NICOLAI HENRICH JÆGERS HOLLANDSK LEXICON
FOR NORSKE OG DANSKE

Innledning

"Dette Lexicon hører unægtelig iblandt vor Literaturs vigtigste Frembringelser, og er paa Forfatterens Forlag udgivet med typographisk Ziirlighed, ligesom det nok ogsaa er det første egentlige Lexicon, der er udgivet og trykt i Norge,"

skriver Morgenbladet om første delen av et "Hollandsk Lexicon for Norske og Danske", som utkom i 1826.¹⁾ I 1831 fulgte leksikonets annen del, i 1835 en "Hollandsk Grammatik og Læsebog". Forfatteren var en danskfødt byfogd i Arendal, Nicolai Henrich Jæger, som utgav verkene på eget forlag. Jæger skrev leksikonet i en fra språkhistorisk synspunkt interessant periode: straks etter unionsoppløsningen, i den relative stillheten før språkstridens storm i 1830-årene. Skriftspråket i Norge var ennå vesentlig dansk. Også Jægers leksikon er vesentlig dansk. Men vesentlig betyr ikke fullstendig. Jeg har nettopp villet undersøke på hvilke områder og i hvilken grad det særnorske, det som ikke er dansk, kommer frem i leksikonet.

I den sammenheng var det nødvendig å få et riktig bilde av det språk som det dreier seg om i Jægers ordbok: "fellesspråket". I avsnittet om fellesspråkets utvikling har jeg forsøkt å beskrive i grove trekk hvordan dette skriftspråket har utviklet seg. Jeg har især lagt vekt på norskens innflytelse på fellesspråket, på hvilke grunner norske ord er blitt opptatt i fellesspråket, og i hvilken grad nordmenn brukte særnorske ord og uttrykk i skriftspråket. I et særskilt avsnitt drøftes striden om navnet på språket i årene

etter unionsoppløsningen, og hvordan Jæger har løst dette problemet.

Noen grunner for at det kunne være interessant å undersøke det særnorske i Jægers leksikon blir drøftet i avsnittet om Jæger og språket. Dette avsnittet behandler forøvrig Jægers språklige bakgrunn og hans oppfatninger om språk - især om språket i Norge. I avsnittet om korrekturen beskrives hvor nøyaktig Jæger har gått til verks, og i hvilken grad det er han som er ansvarlig for ordbokens innhold, også med henblikk på eventuelle setterfeil.

I avsnittet om kildene drøftes de ordbøker som ligger til grunn for leksikonets ordforråd og rettskrivning. Disse kildene har jeg brukt for å kunne bestemme hvilke norskeheter kan tilskrives Jæger. Jeg har undersøkt det særnorske i leksikonet både når det gjelder rettskrivning, lydverk, bøyningsverk, orddannelse, ordbetydning og ordforråd. I kapitlet om det særnorske i leksikonet behandles resultatarene av denne undersøkelsen. I konklusjonen gir jeg noen slutninger og idéer som etter min mening følger av undersøkelsen.

Et foretagende som det ordboksarbeid som Jæger har fullført for 150 år siden, ville være utenkelig nå til dags. Jæger har nok aldri blitt påskjønt etter fortjeneste. Og når han får litt større oppmerksomhet nå for tiden, er årsaken egentlig at han aldri har fått en ettermann. Studiehåndboken for det historisk-filosofiske fakultet ved Universitetet i Oslo skriver om Jægers leksikon:

"Det finnes dessverre ingen moderne større norsk-nederlandsk eller nederlandsk-norsk ordbok. Fra ca. 1830 har man Nicolai Henrich Jægers ordbok i to bind. Ordforrådet her er stort, men eksempler mangler helt. I mange tilfelle kan ordboken imidlertid gjøre nytte." 2)

En moderne (større) norsk og nederlandsk ordbok mangler altså helt. Da hennes dansk-nederlandske ordbok utkom i 1976, skrev Geerte de Vries:

"De laatste keer dat er een vergelijkbaar woordenboek werd uitgegeven was in 1826!" 3)

Hun sikter til Jægers leksikon. Måtte denne undersøkelsen på en eller annen måte fremme at også den "norske delen" av Jægers leksikon får en moderne utgave. En norsk-nederlandsk og nederlandsk-norsk ordbok som har samme egenskaper og er av samme kvalitet som for eksempel Einar Haugens norsk-engelske ordbok, ville gjøre øre på Jægers pionerarbeid på dette område.

Fellesspråkets utvikling

Ved slutten av 1500-tallet hadde Norge vært i union med Danmark i flere hundre år. Det norske skriftspråket hadde levd i trange kår i unionstiden. I løpet av 1500-tallet døde det ut. Omkring 1600 hadde dansk skriftmål seiret som skriftmål på alle områder av norsk kulturliv. Reformasjonen og mangelen på en norsk bibeloversettelse styrket danskens stilling i Norge. Nordmennene strevde med å skrive et korrekt dansk, men de falt stadig ut av rollen og skrev etter sin egen naturlige og hjemlige målbruk. På den måten gjorde særnorske ord og uttrykk seg gjeldende i deres skriftspråk.

Det viktigste øyeblikkelige resultat av reformasjonen i Norge var økningen av den danske kongens og den danske adelens makt i Norge. Helt siden den dansk-norske unionen ble til, hadde kongemakten sett sin fordel i å regjere Norge ved hjelp av folk som ikke var nordmenn, og latt dansker lede de norske rikssakene. Administrasjonsspråket var dansk. I tiden 1650-1814 økte den danske innflytelsen

på talespråket. I byen og den nærmeste omegnen der samkvemmet med de fremmede var sterkest og lysekyndigheten videst utbredt, trengte danske målmerker inn i talemålet også. Det oppstod et blandingsmål - det dansk-norske målet. Perioden fra ca. 1620 til Holberg blir gjerne kalt konsolideringstiden; det dreier seg om konsolideringen av dansk som skriftspråk i Norge. Dansk skriftspråk ble mer enhetlig, og dette fikk følger for danskens stilling i Norge. Grunnlaget var lagt for en mer systematisk fordanskning av skriftspråket. Ikke noe land i Europa fikk sitt språk så grundig beskrevet som Danmark i Jens Høygaards Grammatica. Og i 1785 utgav Jacob Baden sin Grammatik, og ble den tids mest ansette språklige autoritet. Den sterkere interessen for morsmålets grammatikk førte til at det ble oppstilt strengere regler for korrekt dansk. Viktig i den sammenheng er at Baden kritiserer norske ord og former hos norske forfattere. Han setter opp proskripsjonslister over ord som ikke må forekomme, derunder en rekke særnorske ord. Baden er skriftspråksgrammatiker, som sine etterfølgere. De bryr seg lite om talemålet og ser ned på dialektene.

Av stor betydning for språkutviklingen i Danmark, og dermed også i Norge, var den sterke bevegelsen i retning av språkrensing og språkrøkt som oppstod på 1700-tallet. Fremmede ord i skriftspråket ble avløst, blant annet av ord fra nabospråkene. Allerede i 1740-årene kom nordmenn som kjempet for purismen med forslag fra norske dialekter og norske bymål. Enkelte av disse ordene ble nok også opptatt, i allfall i det poetiske språk, og særlig dersom de hadde vært brukt i eldre dansk. Og man brukte ofte norske ord når man talte om norske naturforhold. Men stort større ble heller ikke den norske tilslig til "Fællessproget", det vil si til språket slik som danske forfattere skrev det.

Denne store interessen for, og dyrkningen av dansk språk gjorde at norsken kom enda mer i skyggen. De norske målførene tapte prestisje, sammenlignet med skriftspråket og administrasjonsspråket. Likevel fantes det noen embetsmenn med en viss interesse for norske dialekter. Denne interessen - som ofte sprang ut av en sans for kuriositeter - har ført til atskillige ordsamlinger som er nedtegnet på 1700-tallet, blant annet Knud Leems En liden Glosebog, Hans Jacob Willes Norsk Ordbog, J.N. Wilses Norsk Ordbog, Laurents Hallagers Norsk Ordsamling og Erich Pontoppidans Glossarium Norvagicum.

I litteraturen som ble skrevet av norske diktere i denne perioden, ble det brukt en rekke norske ord. Mange ble innført bevisst av forfattere som ville "berige vort Sprog", andre kom inn mer ubevisst. De norske dialektene var en rikdomskilde som både norske og danske skribenter kunne øse av. Men det var også motsatte tendenser, det vil si folk som ville rense språket for "provinsialismer". I de grammatikker som ble brukt i skolene i Norge, ble det advart mot norskhet i språket.

I 1800-årene kom for første gang ønsket om et særskilt skriftspråk for Norge til uttrykk. Tanken om et skriftspråk bygd på norske bygdemål og/eller gammelnorsk, og interessen for norsk språk i det hele tatt på denne tiden, må en se i sammenheng med de romantiske strømninger som preget kulturlivet i Europa på begynnelsen av 1800-tallet.

Noen fornorskning av skriftspråket skjedde ikke i årene etter 1814. Nordmennene skrev et renere dansk etter unionsoppløsningen enn før: Dansk språk var blitt oppdyrket til et fast og konsekvent skriftspråk, og skoleopplæring og allmennlig folkeopplysning hadde utbredt kjennskapet til dansk skriftspråk. Det skriftspråk som ble brukt i Norge på 1820-

tallet, var i alle hovedtrekk dansk. Etter 1814 reiste det seg både i Norge og Danmark sterke røster mot bruken av svenske ord og norske folkemålsord. I Norge fryktet man for språklig "Amalgamation" med Sverige. Danskene fryktet for skriftspråklig kløyvning og svensk påvirkning. De som la mest vekt på norske innslag i litteraturen i 1820-årene, var kritikere i Danmark. I Norge så en ikke på norvagismene i litteraturen som noe forsøk på å lage et eget norsk språk.

Navnet på språket

Den strid som vakte mest oppsikt i årene etter unionsoppløsningen, var striden om navnet på språket. Før 1814 ble skriftspråket i Norge regelmessig kalt dansk også av nordmenn. Å kalte de norske dialektene for norsk språk var alle enige om. Men etter unionsoppløsningen i 1814 ble det annerledes. Nordmennene ville sikre seg imot at svensk ble landets regjeringsspråk, og derfor fikk de inn flere bestemmelser om "det norske Sprog" i novembergrunnloven (1814). Det var danskene som begynte å protestere mot denne målbruken. Denne kritikken egget nordmennene, som mer og mer lot være å bruke betegnelsen dansk. På den annen side vågde de ikke alltid å bruke termen norsk. En løsning som ble brukt av blant andre Lyder Sagen og Mauritz Hansen, var å kalte språket "Modersmalet". Da Mauritz Hansen i 1829 skulle gi ut tredje utgaven av sin grammatikk, kalte han den Grammatik i det norske og danske Sprog. I forordet sier han at nå kan hver av de stridende parter velge det navn han liker.

Jæger kalte ordboken sin Hollandsk Lexicon for Norske og Danske. Del I (fra 1826) heter "Hollandsk - Norsk eller Dansk". Jæger lar ikke, som Mauritz Hansen, leseren velge navnet selv. Han gjør det derimot enda tydeligere at navnene

dekker hverandre og at det dreier seg om et og samme språk.

Jæger har ikke markert særnorske ord som sådan. En gang skriver han nok, i parentes, Noorweegsch etter et ord (Sæter), men da markerer han ordet for å angi at det bare kan brukes for norske forhold. Jevnfør Fjeldbøjgd: "gehucht tussen de bergen in Noorwegen" og Odel: "erfgrondregt in 't koningrijk Noorwegen"; og på den annen side Elephantorden: "orde van den olifant (in Denemarken)".

I leksikonets tittel bruker Jæger ordet norsk for språket. Men når han skal forklare ordet, følger han sin kilde, Molbech: "Norsk, adj. noorweegsch, noordsch (...). Det norske Sprog, de noorweegsche taal", mens ordet dansk får denne forklaringen: "Dansk, n.u.pl. Deensch, n. de Deensche taal; item adj. deensch."⁴⁾ Dansk er først og fremst språket, norsk bare en nasjonalitetsbetegnelse.

I sin Hollandsk Grammatik (1835) er Jæger nødt til å nevne navnet på språket oftere. Her kan han ikke bruke formuleringen "norsk eller dansk". I kapitlet om bokstavenes lyd og klang sammenligner han hver gang de nederlandske lydene med "vort a", "vort e" osv., eller han fastslår: "Samme Lyd, som hos os.". Om lyden b skriver han derimot at den "har Lighed til p, uden nogensinde at nærme sig den bløde Lyd af v, som i den danske Udtale saa hyppigen høres i Ordene Skibe, gabe, skrebe, tabe, etc.". ⁵⁾

Om ordene thi og Storthing (et særnorsk ord) skriver Jæger, at de "ere de eneste ægte Danske og Norske Ord, hvori 'th' finder Sted". ⁶⁾ Ellers bruker han som oftest navnet "vort Modersmaal".

Jæger og språket

Jæger var danskfødt byfogd i Arendal.⁷⁾ Det forteller oss at talespråket hans opprinnelig var dansk, at han tilhørte de høyere sosiale lag - med sitt spesifikke dansk-

norske "byspråk" - og at han bodde i Norges "bløte kyststripe", hvor uttalen på flere punkter stemmer overens med den danske. Av alle talemålvarianter i Norge var det talemålet hos det velhavende borgerskap i kjøpstedeene den mest "polerte" og den som harmonerte best med København-dansk. Jægers talespråk vil altså ikke ha avveket særlig mye fra det som ble brukt i det norske miljø han havnet i, det vil si når det gjelder uttalen. For også i "byspråket" har sikkert norske ord og former og syntaktiske eiendommeligheter vært ikke lite brukt i dagligheten. Et vidnesbyrd om det er, ifølge Seip, alle norskhetter i Kølles tyske lærebok og ordliste fra 1774.⁸⁾ Jægers leksikon har et meget større ordforråd enn Kølles ordliste, og er et svært interessant kilde for særnorske trekk i 1820-årenes dansk-norske "byspråk". Dessuten var Jæger danskfødt: Det tydeligste bevis for at nordmennene i en viss periode virkelig talte norsk, finner Ragnvald Iversen i de mange norvagismer som ble brukt av danskfødte forfattere og skrivere i Norge.

Jæger blir i forskjellige verker omtalt som stor lingvist. Han behersket i mindre eller større grad nederlandske, engelsk, tysk og fransk. Han har oversatt verk fra tysk og engelsk (og selvfølgelig nederlandsk). Han brukte språkferdighetene sine i kontakter med utenlandske kjøpmenn og havarister, og øvde dem i en liten språkklubb i Arendal.

Jæger legger nokså stor vekt på det korrekte skriftspråket og dets rettskrivning (se nedenfor). Hans interesse for fremmede språk kan ha fremmet denne oppfatningen, som forresten ikke var uvanlig blant hans generasjons grammatikere.⁹⁾

Når Jæger taler om språk, mener han først og fremst skriftspråket. En gang nevner han nok dialektene i Nederland, men da som årsak til at det nederlandske språk, "selv

af de mest agtede Scribenter", ble skrevet eller bokstaveret meget forskjellig. Når det gjelder språket i leksikonet, skriver han blant annet at ordboken også kunne være til gagn for det danske folk, "hvis Sprog indtil denne Tid er eens med vores". Også her tenker han på skriftspråket.

Jæger skrev leksikonet i en periode i norsk språkhistorie da Norge og Danmark stred om navnet på felles-språket, og før den virkelige språkstriden begynte. Han opplevde overgangen fra den dansk-norske til den svensk-norske union. Han så språket i Norge (det vil si skriftspråket) som et felles produkt av Danmark og Norges innsats. Han opplevde også stemningen som hersket i Norge i 1820-årene, og kjente til ønsket om et eget norsk skriftspråk. Og han var klar over at utviklingen av språket ikke lenger ville være felles etter 1814. En får inntrykk av at han ikke uten videre var motstander av forandringer, men disse måtte gjøre språket mer fullkommen, og ikke bli foretatt for egenhetens eller nyhetens skyld.

Jæger tok neppe aktivt del i språkdiskusjonen i Norge. Til festen i Arendal den 11. desember 1811 i anledning av Norges universitet, skrev Jacob Aal sin tale om hva slags forventninger nordmennene hadde når det gjaldt språket; Jæger skrev til denne festen en kantate, og takker kong Fredrik, "Tvillingrigets Konning", for gaven. Det eneste stedet hvor Jæger mer eller mindre blander seg i språkdebatten, er i "Forerindringen" til leksikonets første del, fra 1826. Her forklarer han blant annet hvorfor han har kunnet fullføre det besværlig arbeidet som er forbundet med å utgi et leksikon:

"(...) fordi jeg derved sattes i stand til, at være til Gavn ikke alene for mine Medborgere, men - hvad der for mig, som fød Dansk, altid maatte være saare behageligt - ogsaa for det Danske Folk, hvis Sprog indtil denne Tid er eens med vores; og det maa gjensidigen erkjendes, at Norske og Danske lige meget skyldes dets Forædling og Uddannelsse i den Grad, at det ikke letteligen viger noget Andet i Rangen; thi hvad Fuldkommeheder, et eller andet af de andre levende Sprog, frem for dette end maatte have, synes de fulde-ligen at opvejes ved Fortrin, som dette igjen ejer frem for hine; men Tiden er der nu, udi hvilken Danmarks og Norges Sprogs højere Fremskridt ikke længer, saa aldeles som hidtil, ville blive fællede. Maatte dog Bestræbelserne for det Norske Sprogs fremtidige videre Fuldkommengjørelse stedse udstrømme af rene Kilder! jeg mener, ligefrem sagt, ikke af Lyst til at omskabe det til et Nyt eller Eget, der da lange vilde forblive i sin Barndom!" 10)

Om fremmedord skriver Jæger i sin hollandske grammatikk:

"Unegtelig er der i det Hollandske, ligesom i vort eget og andre Sprog, mange Ord, som ere laante af et andet, og som ved lang og stadig Brug, have faaet Borgerret og derhos en, efter det Hollandske, forandret Form og Udtale, saa at de skrives noget anderledes, efter Stavemaade i det Hollandske. (---)

Fremmede Ord, egentligt talt, ere enten vægte, barbariske Ord, eller og fremmede Egennavne." 11)

Korrekturen på leksikonet

I sine Erindringer af mit Liv indtil Ankomsten til Throndhjem (1848) skriver dikteren Conrad Nicolai Schwach blandt annet om sin venn Jæger og hans virksomheter. Schwach skriver, at han var Jæger til vesentlig nytte ved utarbeidelsen av leksikonet:

"Af dette Værk, som han med stor Udholdenhed og megen Penge-opoffrelse paa eget Forlag lod trykke, læste jeg anden og tredie Correctur, og derunder lykkedes det mig stundom, tildeels efter svære Debatter, at faae ham til at rette væsentlige Feil." 12)

Jæger skriver i sin "Forerindring" til ordbokens første del:

"Paa Correcturen er anvendt al mulig Flid, og foruden at jeg selv har læst flere Correcturer af hvert Ark, have nogle af mine Venner, hvoriblandt Hr. Abilgaard og Arendals Middelskoles Lærere, af Godhed for mig og Vevillie for Foretagendet, viist og fremdeles viser mig megen Bistand deri."

(Han nevner ikke Schwach.) Ordboken har altså hatt flere korrekturlesere, som hadde anledning til å gjøre bemerkninger, også med hensyn til ordforrådet. Men i betraktnsing av Schwachs erfaringer på dette punktet, kan man gå ut fra at det først og fremst er Jæger som har bestemt ordbokens innhold. Det er usannsynlig at trykkeriet har tatt aktivt del i korrekturen. Jæger ytrer til og med sin misnøye med at han ikke selv kan være tilstede ved trykningen og forvisse seg om, at alle i siste korrektur anmerkede feil nøyaktig blir rettet.

Det er altså Jæger som har redigert leksikonet og som er ansvarlig for innholdet, med unntakelse av eventuelle småfeil som "i Verker af dette Slags ere fast uundgaaelige".¹³⁾

Leksikonets kilder

I 1697 planla Mathias Moth en dansk og norsk ordbok. Han sendte brev til biskopene i Danmark og Norge om at de skulle lage ordsamlinger og sende dem til kanselliet i København, hvor Moth var oversekretær. De fikk beskjed at spesielt interessante var "alle de nafne som Bønder, Hantverchsfolch och andre folch bruge til deris redschab", og likeså dyrenavn og plantenavn.¹⁴⁾

Hele ordboksarbeidet ble lagt ned da kongen døde og den nye kongen, Fredrik 4, avsatte Moth. Men en hel del av dette ordbokstiltaket er bevart, blant annet 60 folianter i pergamentbind som er renskrevet av Moth selv. Denne ordsamlingen er en av de viktigste samlingene som ligger til grunn for Christian Molbechs Dansk Haand-Ordbog (1813) og Dansk Ordbog (1833).

Einar Haugen karakteriserer Molbech og hans innflytelse slik:

"Denmark escaped an Academy, as did Germany and England, but it got its lexical arbiter in Chr. Molbech, who in 1793 became an editor of the dictionary labored upon by the Danish Academy of Sciences since 1745 (and completed in 1905!). He became the Samuel Johnson of Danish by issuing his own dictionary, Dansk Ordbog, in two volumes (1828-1833), as an 'interpreter of the correct use of the pure, cultivated written language in our present age'." 15)

Det er Molbechs Dansk Haand-Ordbog som Jæger har benyttet seg av under sitt arbeid med leksikonets annen del. I forordet hevder han til og med at han har fulgt dette verket så fullstendig at en som har Jægers leksikon, ikke trenger Molbechs. Når en sammenligner de to ordbøkene, viser det seg at Jæger vesentlig har fulgt Molbech. Men han har utelatt nokså mange sammensetninger, slik at Molbechs ca. 45 000 ord er redusert til ca. 30 000 ord. Molbech har for eksempel 108 sammensetninger med hoved- som første ord, mot Jæger 49. På den annen side har Jæger tilføyet mange eksempler, som ikke finnes i Molbechs håndordbok.

DET SÆRNORSKE I LEKSIKONET

Det sier seg selv at en undersøkelse av det særnorske i en ordbok vil konsentrere seg om ordforrådet. Men også på andre områder kan det komme frem norskhet i en ordbok: i rettskrivningen, i lydverket, i bøyningsverket og i ord-dannelsen.¹⁶⁾ Målet med denne undersøkelsen har vært å vise på hvilke områder og i hvilken grad ordboken inneholder norskhet; den gir på ingen måte en uttømmende fortegnelse over de forskjellige særnorske trekk i leksikonet.

Rettskrivningen

I leksikonets annen del (1831) skriver Jæger at han har brukt Molbechs håndordbok under sitt arbeid, og at han har fulgt den fullstendig, med unntakelse av diftongenes staving. Av leksikonets første del går det frem at Jæger skiller mellom "diftong" (ned.: tweeklinker) og "tvelyd" (ned.: tweeklank). Han innskrenker betydningen av ordet diftong til skrivemåten: ei er en diftong, ej ikke. Jæger er motstander av å bruke diftonger, fordi de kan være forvirrende, med mindre man også bruker "de derhos nødvendige Tegn, der vise naar de sammenstødende Vocaler skulle læses særskilte eller udgjøre en Diphong".¹⁷⁾ Jæger tilla rettskrivningen og dens autoriteter stor vekt. Han nevner til og med professor Siegenbeeks rettskrivningsordbok i leksikonets tittel. Forordet til ordbokens første del handler hovedsakelig om rettskrivningen. Jæger skriver her blant annet:

"(...) denne Mangel paa Eenhed var naturligvis tillige en stor Mangel ved Sproget selv, og man kan vist regne dette med til en af Hovedaarsagerne, hvorfor vi hidtil have savnet et Hollandsk Lexicon i vor Literatur."

Jæger roser professor Siegenbeek for hans avhandling om språkets rettskrivning, og den nederlandske regjering for å ha bestemt at denne avhandlingen skulle bli norm. Molbechs håndordbok hadde ikke denne (offisielle) stillingen i Danmark. Det kan ha vært en grunn for Jæger ikke å nevne Molbechs rettskrivningsordbok i leksikonets tittel.

I det store og hele har Jæger fulgt Molbech, og han har bokstaveret etter følgende prinsipper:

* Vokalfordobling i ord som reen, Smiil, Luun (men også foran d og g, hvor det ikke var vanlig i dansk, for eksempel i "Liid, zie Lid" (Molbech: Liid, See Lid"); Liig og Liq, zie Liig" (Molbech: "Liig, See Liq"); Meed, Øjemeed

(Molbech: Med, Øiemed)).

- * Stum e i ord som Skye; Troe; Høeloft; Geometrie og Træ, Træe (Molbech Træ); og i at see, at troe, at faae.
- * Den såkalte understøttende e, for å unngå misforståelse, i ord som foer (av fare) og Roes (men også i "Roer, zie Ror" (Molbech: "Roer - uriktig skrevet-, See Ror")). (Jæger har også understøttende e i ord som Søeblofst, Søebugt, hvor Molbech har Søblomst, Søbugt).
- * Fremmedordene som i de fremmede språk: Doctor; Philosophie; Contoir; Chor; Comma, Komma (men Manuskript (Jæger har fulgt Molbech her; selv skriver han "Manuscript" i sin "Forerindring"))).
- * qv for kv ikke bare i fremmedord som Qvalitet, men også i hjemlige ord som Qvinde; Qveld, Qveld; Qvist.
- x for ks: Sax, vexle.
- * Fordoblet konsonant foran r i ord som vakkre, Døttre. Som regel ikke noen fordoblet konsonant i utlyd (men i del I, flere ganger: Fyrr (Molbech: Fyr) (!); i del II er det blitt Fyrre).

Jæger skriver derimot ej og øj, som var vanlig i dansk.¹⁸⁾ Til tross for at Jæger er mot bruken av diftonger (det vil si to vokaler etter hverandre, uten trema) i ikke-fremmedord, har han opptatt ordene braute, Hauge, Laugtaus og Toug. Han henviser til henholdsvis prale (Nudansk ordbog: brovte), Have, Lav, tavs og Tov.

Også bokstavtypen faller inn under rettskrivningen. En av de mest gjennomgripende reformer som Rasmus Rask foreslo i 1826, var overgangen fra frakturtypen (ofte kalt "gotisk skrift") til antikva-typen ("latinsk skrift"). Frakturen var den vanlige skriftypen i Norge i begynnelsen av 1800-tallet (og mye lengre i Danmark). Jægers leksikon har antikva-typen (!).¹⁹⁾

Jæger har forøvrig i sin alminnelighet anvendt stor omhu på layouten. Ordene står for eksempel i skjonne, stramme kolumner.²⁰⁾ Jæger har strebet

"til det Yderste at benytte Rummet, hvilket tilsteder et hurtigere Overblik og en større Fuldstændighed, end der, efter Arketallet, er at vente."²¹⁾

De norske eller danske ord er både i del I og del II trykt med kursiv. Morgenbladet skriver at leksikonet er "udgivet med typographisk Ziirlighed".²²⁾

Lydverket

Mens bruken av enkelt eller dobbelt konsonant i utlyd praktisk talt er et rent rettskrivningsspørsmål, gjelder dette ikke for bruken av de norske diftonger og ustemte konsonanter.

Jæger har fulgt den danske uttale, og har ikke tatt opp norske ord med diftong som ikke skulle passe i denne uttalen, som gaupe eller sau. Jæger har derimot opptatt norske ord med diftongen ei, som jo var kjent i dansk også, for eksempel lej, Sej. Men fellesord fikk den danske form: Graasteen, og ikke graastein. Likeledes har ordene dansk vokal (men også: "svart, zie sort") og den danske, brutte form (men også: "Berg, zie Bjerg"), i samsvar med Molbech. Ustemte ("hårde") konsonanter har Jæger brukt i særnorske ord som Jøkel; forøvrig følger han den danske uttalen (bryde, Ager), også i ordet Rege (Molbech: Ræge eller Reie). Jæger har den norske formen Fant (Molbech: Fante) og Sok ved siden av Sokke. Ved ordet rebe henviser han (merkelig nok) til den norske formen reve.

Bøyningsverket

Jæger har fire slags kjønn: I leksikonet representerer maskulinér utelukkende ord for menn (men ikke handyr),

femininer bare ord for kvinner (men ikke hundyr). Alle andre ord som ikke er "Hverkenkjøn" ²³⁾ (neutrum) er i Jægers ordbok felleskjønn. Interessant i denne sammenheng er de opplysninger som Jæger gir i sin "Forklaring over de forkortelser, som ere brugte i Ordbogen":

"c. Genus commune, Fælledskjøn, hvis Pronomen ikke er han eller hun, men den."

Dette har altså vært Jægers kriterium, når han skulle bestemme kjønnet. Molbech gir ikke noen opplysning om ordets kjønn, men om dets artikkelen.

Noen ord har forskjellig kjønn i norsk og dansk, for eksempel rede, troll, regn, søle. Jæger har i disse tilfellene fulgt dansken. Unntak er ordene Puf og Snøre.

Ifølge Jæger er ordet puf i "Jeg gav ham et Puf" neutrum, mens det i "tage Noget paa Puf" er felleskjønn. Molbechs håndordbok har ordet bare i den første betydning ("Puf, et, Pl. S. Stød; Knald"), mens hans danske ordbok har neutrum i både den første og den annen betydning. Også når det gjelder ordene Fiskesnor og Snøre, avviker Jæger fra Molbech. Jæger skriver: "Snøre, Fiskersnøre, n.pl.r." Ifølge Molbech er Snøre ikke neutrum, men felleskjønn, og må det være Fiskesnor istedenfor Fiskesnøre, som var den norske formen. I del I har Jæger gitt ordet Fiskesnor som forklaring ved det tilsvarende nederlandske ord. Men også opplysningene om ordet Fiskesnor i del II er avvikende: "Fiskesnor, c.pl. -snører". Flertallet skulle ha vært fiskesnøre.

Når det gjelder substantivenes tal følger Jæger Molbech, så vidt kan etterspores. Jæger har ikke opptatt ordet "dere" som pronomen for annen person flertal. Han har heller ikke optatt de norske tallordene "tretti", "femti", osv..

Til slutt er det påfallende, at Jæger utelater hoved-

formen "gravede" som preteritum av at grave, mens han gir to preteritum-former for at gale, at gnave, og andre. Molbech skriver: "grave, gravede og grov, gravet (har)". Formen grov var, ifølge Seip, på en gang arkaistisk (også i dansk) og folkelig.²⁴⁾

Orddannelsen

Jæger har opptatt flere ord som er avledet på norsk vis, og som ikke står i Molbechs håndordbok, for eksempel Taalmod og Endskab. Videre har Jæger opptatt forskjellige verbalsubstantiver med suffikset -ing, som nok også kjennes i dansk, men brukes lite der, for eksempel Knæling (Molbech: Knælen), Skurring (Molbech: Skurren), Spiring (Molbech: Spiren) og Pønsning (Molbech: Pønsen; norsk: pønsing eller pønsking); og korte, norske former som Rids (Molbech: Afridsing eller Afrids) og Snur (Molbech: Snurren).²⁵⁾ Særnorsk er også en dannelsesform som frostig (Molbech: frostagtig).

Jæger har opptatt forskjellige sammensetninger som Molbech ikke har, for eksempel Folkeforsamling, Folkehad, Folkevæbning.

Ordbetydning.

Flere ord hadde ens form, men forskjellig betydning i dansk og norsk, for eksempel rar, snild, Griin, Stue, Bord, Orm, Kork, Flom.

Ved ordet rar gir Jæger bare den norske (og felles) betydning (sjeldent), og ikke den særnorske (fortrinnlig, god i sitt slags, elskverdig). Ved ordet snild blir først den særnorske betydning (vennlig) forklart, og så den danske betydning (listig). Det samme gjelder ordet Griin: først den særnorske betydning (dansk: knurrepotte), og så den felles betydning (uhøvisk latter). Ordet Stue mangler den

særnorske betydning (lite hus). Bord har to oppslagsord: et med fellesbetydningen, og et med den særnorske (en slags planke), som også Molbech har opptatt - markert som norsk. Ordet Orm får også forklaringen slange. Kork har igjen to oppslagsord, det første med fellesbetydningen, det andre med den særnorske (dansk: prop). Ordet Flom får bare den særnorske betydningen forklart (flod), ikke den danske (Molbech: Mose, oversvømmet Jord). Slænge har et særskilt oppslagsord med forklaringen av den særnorske betydningen (gå uvirksom). Ved verbet blive blir også den særnorske betydning (drukne) forklart. Verbet flekke står bare med sin særnorske betydning (søle til med flekker) i ordboken (fellesbetydning: flekke fisk). Også verbet bomme har bare en forklaring av den norske betydning (ikke treffe), og ikke av den danske betydning (bomme garn). Ordet Krak betyr ifølge Molbech "en lidens, ussel Hest"; Jæger har bare forklart dets norske betydning (liten stol).

Ordforrådet

Særnorsk betyr ifølge Riksmaلسordboken "særegen (utelukkende) norsk". En norskhet kan blant annet være et særnorsk ord eller en særnorsk form. En norvagisme er en norskhet i et fremmed språk. Siden Jæger så tydelig betraktet skriftspråket i Danmark og Norge som et felles språk som kunne kalles både dansk og norsk, synes det å være riktigere å bruke termen norskhet (og ikke norvagisme) i denne sammenheng.

Det er ikke noen enkel sak å skille ord som er særegne eller utelukkende norske fra "fellesord". Visse ord som fantes både i dansk og norsk, stod sterkere i norsk og/eller var foreldet i dansk, og kunne derfor kalles norske, især når en norsk forfatter brukte slike ord for-

holdsvis ofte i en tekst.

Mange særnorske ord er imidlertid i felleslitteraturens periode opptatt i fellesspråket. Og kan særnorske ord som danskene har tatt inn i sine ordbøker, selv om de aldri bruker dem, kalles norskheter? I denne artikkelen blir dette problemet ikke drøftet teoretisk. Her tas utgangspunkt i forskjellige samlinger av ord som betraktes som norskheter: Pontoppidan Glossarium Norvagicum, og da især de ord som Håkon Hamre i sin avhandling har peket ut som særnorske ord; de ord som D.A. Seip har funnet som norskheter i språket hos Wergeland; Wilse Norsk Ordbog (især de med stjerne betegnede ord, som skulle være felles for hele Norge); og en Norsk Ordbog som er tilføyet som anhang til den dansk-norsk og tyske ordbok av Svenn Henrik Helms.

En liste over ord som ifølge Pontoppidan/Hamre (P), Wilse (W), Seip (S) og/eller Helms (H) er særnorske og som dessuten er opptatt i leksikonets del II (Norsk eller Dansk - Hollandsk), er delt inn i tre grupper (jfr. Seip):

1. betegnelser for norske naturforhold, hjemlige dyr og planter;
2. ord for folkelig arbeid og folkelige forhold i det hele;
3. ord fra dagligheten.

Kilden eller kildene er angitt med forbokstav. Andre - av Jæger tilføyede - oppslagsord og henvisninger står i parentes. Så følger, om mulig, forklaringen av det tilsvarende nederlandske ord i del I (Hollandsk - Norsk eller Dansk). Til slutt angis det om, og eventuelt hvordan, Molbech har opptatt ordet i sin Dansk Haand-Ordbog. Dersom Molbech har samme ord (med samme betydning) står det bare "M". Ord som ikke er opptatt av Molbech, og som Jæger altså har tilføyet selv, har fått "Ø".

1. Ord for norske naturforhold, hjemlige dyr og planter.

kilde	oppslagsord i del II	forklaring i del I	Molbech
S	Aarfugl	(Aarhane)	M
PW	Aas (Bjergaas)	-	M (M)
S	Bogfinke	Bogfinke	M
S	bruse	bruse, fraade, skumme	M
P SH	Elv	Strøm, Flod, Elv	M
S	Ener (Enebærtræe)	Enerbærtræe	Ø (M)
S	Erle	Erle, Vipstjert	Ø
PW	Fjeld	Bjerg, Klippe, Skjær	M
WSH	Flom	Vandflod	Ø
S	Fos (Vandfald)	Vandfald	M (M)
H	Gam (Gamfalk)	Gamfalk	M (Ø)
W	Graasteen	Kampe-, Flintestein	M
SH	Hakkespæt	Spette, Hakkespette	Ø
PWS	Hie (Bjørnehie)	-	M (M: Bjørnehi)
H	Hæg	-	M
H	Jerpe (Hjerpe)	Jerpe	M (M)
S	Jøkel	Sneebjerg	M
W	Kampesteen	Kampe-, Flintestein	M
SH	Karve (Kommen)	Kommen	M: norsk (M: Kummen)
H	Karvekaal	-	M
W	Klæg (zie Hesteflue)	Hesteflue	Ø (Ø)
P SH	Kobbe (Robbe)	Sælhund	M (Ø)
W	Liin (zie Hør)	Hør, Liin	M (M)
S	Multebær	-	(M) Ø
H	Myrebjørn	-	M
PWSH	Næpe (Roe)	Rodknold, Roe	M (M)
PWS	Næver	-	M: norsk
S	Orm	Slange	M
S	Rogn	Fiskeravn, Fiskeleeg	M
S	Rype	-	M
PW	Røs (Røse, Steenrøse)	Steenhob	M (M, Ø)
P SH	Røsekat (Leekat)	Maar	Ø (Ø)
SH	Sej (Graasej)	-	M (M)
SH	Skrub (zie Ulv)	Ulv	Ø (M)
SH	Sop	Svamp	M
S	Stær	Stær	M
H	Vaand	Markmuus, Jordmuus	Ø
P	Øxel	Knude, Gevæxt, Udvæxt	M

2. Ord for folkelig arbeid og folkelige forhold i det hele.

kilde	oppslagsord i del II	forklaring i del I	Molbech
PW H P P SH H	Agn Avling (Bibil) Bile (Biiløxe) Bord Bordklædning	Aadsel Avling, Opelskning Øxe, Biiløxe Bord, Bret, Planke -	M: sieldent M (M) Ø (Ø) M: norsk M
S SH SH H S	Braade bryne Bygd (Bøjgd) Bygsel Bygselman	(Agerland) hvæsse, skærpe Bøjgd Arvefæste Arvefæster	M: I Norge... M M: mest brugeligt i Norge (M) M: norsk M
P H SH H W	Drot Døl (Fel) Feld Fjeldbøjgd Flaade	Herre, Ejer Døl, Dalboer Skind, Hud, Fel (d) (Bøjgd, Landsbye) Tømmerflaade	M Ø Ø (Ø) M M
S S P P W	Flædbrød havne (lande) Jorddrot Kjelke Kjevle (Tærtækjevle)	- havne, lande Lands-, Grundeherre (Slæde) Tærterulle	M M (M) Ø M M (Ø)
W P H P SH SH S	Kjærv (Kornneg) Kobbefangst Lejlænding lystre (lystre Aal) Lægd	Kornneeg, Kornbaand Robbefangst Lejer (Huusmand, Lejlænding) - -	M (M) M M: ... i Norge M M
SH P H H H W	Mysse Odel Odelsret Oplænding Oxepejs	Ostevalle (Odelssret) Odelsret Fjeldboe Oxepejs, Tyremige	M: norsk M M M Ø
PW SH H SH SH	Plyg (zie Pløg) Rag Rispe Skyds skydse	(Pløg) - - Bortbringelse, Forspænd overføre	M (M) M M M: bruges i Norge M
PW S S S SH	skylde Slire Slægge Smidie (zie Smede) Sorenskriver	(vurdere, beskatte) Sidegevær Smedehammer, -slægge Smede Landsdørner	M Ø Ø M (M) M

2. Ord for folkelig arbeid og folkelige forhold i det hele (forts..)

kilde	oppslagsord i del II	forklaring i del I	Molbech
H	Stabbe (Huggestabbe)	Huggeblok	Ø (Ø)
S	Sval	Gang	Ø
PWSH	Sæter (Noorweegsch)	Græsgang	M: norsk
W	Tømt	Plads, Grund	M
H	Tømmerflaade	Tømmerflaade	M
H	udredsel	Paalæg, Paabud	Ø
W H	værpe (som Høns)	(lægge Åg)	M

3. Ord fra daglitalen

kilde	oppslagsord i del II	forklaring i del I	Molbech
H	blive	omkomme, forgaae	Ø
PW	Bomme (Madbomme)	Kurv med Laag	M (M)
H	bomme	slaae fejl	Ø
P	djerv (djærv)	djærv, forvoven	M (M)
W	dænge (prygle)	prygle, slaae	M (M)
S	Endskab	Slutning, Endskab	Ø
S	flekke (zie plette)	plette	Ø
SH	Fang (af Veed etc.)	Armfuld, Favn	M
WSH	Fant	Fant, Kjeltring	M: Fante
P	Fjas	Spøg, Fjas, Puds	M
P	Gammen	Behag	M
W	Glug	Kikhul, Glug	M
S	Griin	Knurrepotte, Suurmule	Ø
W H	grætten	knarvorn, ublid	M
S	Gubbe	bedaget Olding	M
H	Hundsvot	Hundsvot	Ø
H	Hygge	Beskjermelse, Støtte	M
P	hygge	beskytte, beskjærme	M
H	hyggelig (behagelig)	hyggelig, behagelig	M (M)
S	indfuul	durkdreven, listig	Ø
WS	klein (zie liden, svag)	liden, svag, klejn	M (M, M)
H	klekke	række, strække til	M
H	klore (rive, kradse)	-	M: norsk (M,M)
SH	klyve (klattre, klavre)	klavre	M (M, M)
S	Kork (Prop)	Kork, Prop, til flasker	Ø (M)

3. Ord fra dagligheten (forts.).

kilde	oppslagsord i del II	forklaring i del I	Molbech
P S	Krak (zie Bænk)	Bænk	Ø (M)
H	Kum (Kumme)	Kum, Fiskepark	Ø (M)
S	Lag (Vennelag)	Forsamling, Samling	Ø (Ø)
SH	lej	ond, slemt	M: norsk
S	Lime (Kost)	Fejekost, Lime	M (M)
SH	Iubbet	blød, trind	M
S	Lue (zie Hue)	Hue, Mysse	Ø (M)
S	Matte (zie Maatte)	Matte, Maatte	M (M)
P	Meed (zie Øjemeed)	Øjemærke, Øjemeed	M: Med (M: Øiemeed)
S	Moro (Morskab)	Behag	M (M)
PW	myg	spæd, øm	M
SH	Nøste (et Nøste Garn)	Nøgle av Garn	M
SH	nøste	(vinde Garn)	M
P	Qveld	Aften	M
S	rar (sjeldent)	ualmindelig, sjeldent, rar	M (M)
P H	Rye	Sengedækken	Ø
WS	saar	saar, øm, smertelig	M
H	Skidt	Snavs, Ureenlighed	M
S	skratte	skoggerlee, skralde	M
H	Skröt	Liv, Bug	Ø
W	skräppe	prale, skynde	M
H	Slag (zie Slags)	Sort, Slags	M (M)
S	slænge	dovne Tiden bort	Ø
H	snibbe	bebøjde, dadle	M
S	snild	artig, flink, skjøn	Ø
P	(Sok) Sokke	Sok	(Ø) M
P	Spejs	Ildsted i Værelset	Ø
H	Spærring	(Sperring)	M
H	stam	-	M
W	Trold	liden Djævel, ond Aand	M
H	trutten (hoven)	svollen, hovent	M (M)
P	tærge (zie tirre)	tirre, opirre	M (M)
W	Vaas (Sladder)	Bablerie	M (M)
W H	vakker	smuk, vakker	M
P	vase (zie vaase)	blable, sladdre ud	M (M)
W	Vinskede	Vinskede	M
S	virre	omvinde, bevikle	M
W	ør	svimmel, fortumlet	M

For å finne eventuelle særtrekk i leksikonet, som ikke kommer frem når en tar utgangspunkt i et begrenset antall særnorske ord, var det nødvendig å gjennomgå ordboken i grove trekk, med oppmerksomheten rettet mot unntak og uregelmessigheter. Resultaten er blant annet noen ord som synes å være Jægers egne bidrag, for eksempel bore et Skib i Synk (vanlig er Sænk eller Senk), Petersille (vsa. Persille) forbødkre Foustager, Engelland og Engellænder, Mysse (hue). Jæger har opptatt ordet Mantel i betydningen jakke (som i nederlands og tysk), og det latinske regnere som betyr regjere. Videre forklarer Jæger ordene Pater, Paternoster, sanct (adjektiv) og Ypperste Præst. (Ikke noen av disse ordene står i Molbechs håndordbok.)

Ved ordet Rigsforsamling nevner Jæger, både i del I og del II, det norske synonym Storthing. Opland forklarer han med: "landstreek boven de koopsteden in Noorwegen".

Till slut noen andre interessante ord, som iallfall har det felles at de ikke ble betraktet som danske, da Jæger skrev leksikonet:

oppslagsord i del II	forklaring i del I	Molbech
Fodmatte, -maatte (Fødselsdag)	Fodmatte Fødselsdag	Ø Ø (M) Ø
Geburtsdag		
Jakke (Trøje)	kort Fruentimmertrøje	Ø (M)
Katterad (Skjeldsord)	Katterad	Ø
korke	proppe, stoppe	Ø
Korketrækker	Korketrækker, Proptrækker	Ø
Korsar (zie Krydser)	Krydser	Ø (M)
(Inderste) Lei	Huusmand, Lei	(M) M
(Bøllebær) Michelsbær	Tyttebær, Blaabær, Michelsbær	(M) Ø
(Bølle- eller)	-	(Ø) Ø
Michelsbærviin	-	.
Næpestampe	-	Ø
Pampusse	Tøffel, Pampusse ²⁶⁾	Ø
Raritet (Sjeldenhets)	Sjeldenhets, Raritet	Ø (M)
Sandeltræe, Sandel	Sandel	Ø Ø
<u>Seritse</u> ²⁷⁾ (Faarekylling)	Faarekylling, liden Græshoppe	Ø (M)
Slubbert (scheldwoord)	-	Ø
sokke, sjokke	sjokke, gaae slæbende	Ø Ø
trolde (zie hexe)	hexe	Ø

Konklusjon

Denne undersøkelsen har hatt til hensikt å gi et bilde av det særnorske i Nicolai Henrich Jægers hollandske leksikon. Det viser seg imidlertid at Molbech har oppatt ord i sin danske håndordbok som blir betraktet som særnorske. Enkelte norskheter har han markert, de fleste ikke. I hans store danske ordbok har disse ordene som oftest Moth som kilde. Ivar Aasen har brukt Molbechs Dansk Ordbog for å kunne bestemme om noe var "rigtig Dansk". Men ordboken ble skrevet i 1820-årene, og beskriver heller "fellesspråket" enn "det riktige dansk". De særnorske ord i Jægers leksikon har vi altså først og fremst Molbech (og Moth) å takke for.

Når Jæger har to oppslagsord ved siden av hverandre, et dansk og et norsk, vil han opplyse om at det i tillegg til det første oppslagsord finnes et annet ord som kan brukes i samme betydning. Norske ord får et dansk synonym, noen danske ord står sammen med den norske formen (Garnnøgle, -nøste). Også i del I gir han synonymer (kus, ogsaa zoen). Og når Jæger henviser til et annet (ofte det danske) ord, er det først og fremst for sammensetningenes skyld. Hvert ord blir dessuten på stedet oversatt eller forklart. Jæger har ikke tilføyet ord eller former for å gi den "riktige" (danske) form.

Jæger har markert ord som var foreldet (som skiinlægge, Søsolver, ugild). Det har han ikke gjort med ord som Rag, snibbe, Gam, vovsom og værpe, som var foreldet i dansk, men vanlige i norsk. Det later til at han ikke har betraktet de sistnevnte ordene som foreldet.

De norske ord og former som Jæger har tilføyet selv, må han ha hentet fra sitt eget ordforråd, ordforrådet til de dannede kretser i en større havneby. De kunne derfor være et vidnesbyrd om norskheter i dagligtalen også i byens overklasser. Og de forteller oss kanskje noe om denne

klassens ordforråd: Ord som Gut og Gjente, eller Fjøs synes ikke å ha tilhørt dette ordforrådet, i motsetning til ord som Geburtsdag, Korketrækker og Michelsbærviin. Havnebyen kommer til uttrykk i ord som Korsar, Sandel, Katterad og Slubbert.

Jæger har ikke forsøkt å skrive "rent dansk". De eneste norvagismer, i den tradisjonelle betydning, kunne være feilene hans når det gjelder kjånn (han skriver jo at han har rettet seg etter Molbechs rettskrivning), og noen norske former (Fant). Jæger skulle tjene to herrer: Ordboken måtte bli slik at den kunne brukes (og aksepteres) både i Norge og Danmark. Det kan være grunnen til at forklaringene i del I først og fremst er danske ord, og ikke særnorske ord. Når dette ikke alltid er tilfellet, er det nok fordi det - som Aasen skriver i sin fortale til Norsk Ordbog - "i Dansk saavelsom i flere Litteratursprog er saa vanskelig at finde tilstrækkeligt af Udtryk for de forskjellige Forekomster i Naturen og for de Ting, som henhøre til Folkelivet og Folkets Arbeide"²⁸⁾.

I det store og hele kan en konkludere at Jæger virkelig har forsøkt å skrive en ordbok både for nordmenn og dansker. At det ikke minst er nordmennene som han har tatt hensyn til, viser seg når han får litt spillerom, for eksempel i ordbetydningen. Især når en tar de språkhistoriske forhold i betraktning, har det lykkes Jæger mer enn ventelig var å innfri de forventninger som ligger i ordbokens tittel: Lexicon for Norske og Danske.

Jæger har hentet normen for skriftspråket (leksikonet) også fra norsk språkbruk, idet han har opptatt ord fra det dansk-norske bryspråket. I den henseende er Jægers Hollandske leksikon en begynnelse på en viktig utvikling i norsk språkhistorie.

NOTER

- 1) Morgenbladet 1829 nr. 83.
- 2) Studiehåndbok s. 460.
- 3) Dvs. "Siste gang at det ble utgitt en ordbok som kan sammenlignes med denne ordboken var i 1826!"
Jfr. De Vries I (omslaget).
- 4) Ordet noorweegsch i "de noorweegsche taal" skulle, like som adjektivet deensch, ha hatt stor forbokstav. Et annet sted (i grammatikken, s. 118) skriver Jæger det forresten riktig: "de Noorweegsche taal".
- 5) Jæger, grammatikk s. 5.
- 6) Jæger, grammatikk s. 7.
- 7) Jfr. min biografi om Jæger.
- 8) Jfr. Seip s. 21 og 36.
- 9) Jfr. Vinje, s. 53 og 54.
- 10) Jæger, leksikon I s. XII og XIII.
- 11) Jæger, grammatikk s. 24 og 25.
- 12) Schwach s. 362.
- 13) Jfr. Jæger leksikon I s. XII.
- 14) Jfr. Vinje s. 39.
- 15) Haugen (1976) s. 396.
- 16) Jfr. Seip.
- 17) Jæger, grammatikk s. 3 (note). (Jæger skriver dessuten Roe, Molbech Roe.)
- 18) Med noen få uregelmessigheter (eller setterfeil), for eksempel klein i del II, mens del I har klejn.
- 19) Leksikonet og grammatikken har forresten ø istedenfor ø.
- 20) Med unntakelse av s. 1-290 i del I.
- 21) Jæger, leksikon II s. VIII.
- 22) Morgenbladet 1829 nr. 83.
- 23) Den danske grammatiker Jens Pedersen Høysgaard foreslo i 1750-årene ordet Hverken-kjøn istedenfor neutrøm.
- 24) Jfr. Seip s. 123.

- 25) Jæger har til og med Nit som hovedform for Nite, som var den vanlige formen.
- 26) Hamre skriver om Pampus: egl. fransk babouche innkommet i dansk gjennom lavtysk pampüsje, bambusche (s. 108).
- 27) Jfr. norsk siriss (et lydord; det kunne forklare forskjellen i stavemåte).
- 28) Aasen, s. XIV og XV.

LITTERATUR

- Brøndsted, Mogens, 1967, Dansk for nordmænd. Oslo.
- Butter, Simon, 1983, Nicolai Henrich Jæger - en kort biografi; en bibliografi med kommentar (upublisert). Amsterdam.
- Hamre, Håkon, 1972, Erik Pontoppidan og hans Glossarium Norvagicum. Bergen.
- Hansen, Mauritz, 1829, Grammatik i det norske og danske Sprog. Christiania.
- Haugen, Einar, 1965, norsk-engelsk ordbok. Oslo.
- Haugen, Einar, 1976, The Scandinavian Languages. London.
- Helms, Svenn Henrik, 1895, Neues vollständiges Wörterbuch der dänisch-norwegischen und deutschen Sprache (Anhang: Norwegisches Wörterbuch). Leipzig.
- Iversen, Ragnval, 1921, 1932, Bokmål og talemål i Norge 1560-1630, I-II. Kristiania.
- Jæger, Nicolai Henrich, 1826 (del I), 1831 (del II), Hollandsk Lexicon for Norske og Danske, hvori Professor Matthijs Siegenbeek's Nye Retskrivningsordbog er lagt til Grund. Christiania.
- Jæger, Nicolai Henrich, 1835, Hollandsk Grammatik og Læsebog. Arendal.
- Leem, Knud, 1923, En liden Glosebog. Kristiania.

- Molbech, Christian, 1813, Dansk Haand-Ordbog til Retskrivnings og Sprogrigtigheds Fremme med Grundtræk af den danske Retskrivningslære. Kiøbenhavn.
- Molbech, Christian, 1833, Dansk Ordbog. Kiøbenhavn.
- Morgenbladet, Christiania 1829.
- Nudansk ordbog, 1981. København.
- Nygaard, Rolf R., 1967, Fra dansk-norsk til norsk riksmål. Oslo.
- Riksmålsordboken, 1982. Oslo.
- Schwach, Conrad Nicolai, 1977, Erindringer af mit Liv indtil Ankomsten til Throndhjem [1830] nedskrevne i Aaret 1848. Oslo.
- Seip, Didrik Arup, 1914, Norskhet i sproget hos Wergeland og hans samtid. Kristiania.
- Siegenbeek, Matthijs, 1805, Woordenboek voor de Nederduitsche spelling. Amsterdam.
- Skard, Vemund, 1969, Norsk Språkhistorie II 1523-1814. Oslo.
- Skard, Vemund, 1973, Norsk Språkhistorie III 1814-ca. 1850. Oslo.
- Studiehåndbok for det historisk-filosofiske fakultet ved Universitetet i Oslo, 1981. Oslo.
- Vinje, Finn-Erik, 1978, Et språk i utvikling. Oslo.
- Vries, Geerte de, 1972 (deel II), 1976 (deel I), Van Goor's Deens woordenboek. (deel I, Deens-Nederlands, deel II Nederlands-Deens). Den Haag.
- Weiland, P., 1820, Nederduitsche Spraakkunst ten dienste der scholen. Dordrecht.
- Wille, Hans Jacob, 1975, Norsk Ordbog. Oslo.
- Wilse, J.N., 1780, Norsk Ordbog. Christiania.
- Aasen, Ivar, 1873. Norsk Ordbog med dansk Forklaring. Christiania.

SAMENVATTING

Dit artikel is het verslag van een onderzoek naar het "typisch-Noorse" (*særnorske*) in N.H. Jægers Woordenboek der Nederduitsche en Deensche of Noorweegsche talen uit 1831. Het biedt, naast de onderzoeksresultaten, ook achtergrond-informatie die voor de interpretatie van deze resultaten van belang kan zijn. Het artikel toont onder meer aan hoe betrekkelijk begrippen als "de gemeenschappelijke schrijftaal van Denemarken en Noorwegen" ("fellespråket") en "het correcte Deens" zijn. Zo blijkt Christian Molbechs Dansk Ordbog (1833) - toendertijd op veel Noorse scholen hét naslagwerk om te bepalen of iets "correct Deens" was - voor een groot deel gebaseerd te zijn op een lijst van woorden die in 1697 op verzoek van Mathias Moth waren ingezameld in de verschillende "provincies" van Denemarken, waaronder Noorwegen! Tevens werpt het artikel enig licht op het taalgebruik van de "ontwikkelde klasse" van een Noorse havenstad in het begin van de 19e eeuw. De schrijver van het woordenboek, Nicolai Henrich Jæger (een Noor van Deense afkomst), heeft bij het samenstellen van de woordvoorraad namelijk ook uit zijn eigen woordenschat geput. Het grote aantal typisch-Noorse woorden dat op deze wijze in het woordenboek terecht is gekomen, duidt op een veelvuldig voorkomen van norvagismen in het taalgebruik van de bedoelde groep. Voorts tonen de norvagismen in het woordenboek - met name die op het gebied van de woordvorming en de woordbetekenis - aan, dat Jæger in de eerste plaats aan de Noorse gebruiker heeft gedacht: Voor Jæger heeft niet het "correcte Deens", maar de Noorse schrijftaal van zijn tijd als uitgangspunt gediend.